

ТЕОРІЯ НАВЧАННЯ

Каленик І.Е.

*учитель початкових класів,
Криворізька загальноосвітня школа № 114*

СКЛАДАННЯ ТЕКСТУ РОЗПОВІДІ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Навчання монологічного мовлення є одним з найважливіших аспектів, що дисциплінує мислення, учить логічно мислити і відповідно будувати своє висловлювання у такий спосіб, щоб довести свої думки до слухача. Монолог є такою формою мовлення, коли його вибудовує одна людина, самостійно визначаючи структуру, композицію і мовні засоби. Тому перед школою у першу чергу ставиться завдання розвитку невідготовленого продуктивного мовлення учнів.

Важливим завданням у формуванні монологічного мовлення школярів є формування у дітей уявлення про способи орієнтування в обставинах і завданнях спілкування. Щоб навчити учнів цього треба створювати на уроках навчальні ситуації, які б наближалися до природних умов спілкування. Учні, поставлені в обставини, однотипні з тими, що існують у житті, зможуть під час висловлювання мимо волі враховувати сприймання того, до кого звертаються. Спосіб викладу думки підказуватиметься їм конкретною обстановкою. Зауважимо, що ситуація живого спілкування на уроці може виникнути лише тоді, коли вчитель і учні пройняті взаєморозумінням, радістю спільної роботи. За таких умов виконання вправи перестає бути для учня формальним завданням. Мовлення стає засобом самовираження. Захоплені спільним пошуком, радістю пізнання, діти діляться з учителем почуттями, враженнями. Обмінюючись думками, вчать бачити навколишнє, відгукуватись на життя, включатися у нього.

Наші спостереження і досвід роботи вчителів свідчать, що учнів 4 класу (і тим більше молодших класів) під час побудови власних розповідей виникають проблеми з невмінням розкривати тему й основну думку висловлювання. Тому вчителю слід пам'ятати, що обрана учнем тема викликає в нього уявлення, почуття, вимагає їх композиційного оформлення, вираження певної точки зору (головної думки). Тема, таким чином, є центром кристалізації авторського задуму. Особливої уваги слід надавати усвідомленню теми й основної думки. Учні мають навчитися визначати межі теми, розуміти, про що слід розповідати, висвітлюючи ту чи іншу тему, які факти добирати для її розкриття. Вони мають пізнавати, що, будуючи розповідь, необхідно всі її компоненти підпорядковувати темі й основній думці, оскільки найістотнішими ознаками монологічного мовлення є смислова єдність тексту і його зв'язність. У зв'язку з цим, організовуючи дослідне навчання, ми рекомендуємо йти від спостережень за співвіднесеністю заголовка із змістом твору до формування уявлень про смислову єдність і зв'язність як суттєві знаки будь-якого

висловлювання, вироблення із опорою на ці знання умінь визначати і розкривати тему і основну думку тексту. Наприклад:

Прочитайте текст. Визначте його тему. Яку комунікативну мету поставив перед собою письменник? Скажіть, які слова з поданих у дужках краще відповідають меті тексту. Чому? Прочитайте ще раз, додержуючи потрібної інтонації і добираючи необхідні для вираження думки слова. Доберіть до тексту заголовки. На основі поданого стислого висловлювання побудуйте розгорнуту розповідь. Простежте за тим, чи досягли ви мети в розповіді.

На дитячому майданчику грались двоє хлопчиків і дівчинка. Бабуся дала кожному по цукерці. Чорнявий хлопчик (швидко, похапливо) (поклав, тицьнув) цукерку до рота. Тим часом дівчинка і руденький хлопчик свої ще тільки розгортали. Враз чорнявий хлопчик вихватив у дівчинки цукерку і (побіг, дремнув) у під'їзд. Дівчинка зойкнула, скривилась і заплакала. (В. Нестайко)

Для вироблення навички співвідносити заголовок і зміст твору дітям пропонуються такі, приміром, завдання: поділити оповідання, казку на частини за поданими заголовками, придумати до серії картин заголовки; з даних заголовків дібрати найбільш вдалі; обгрунтувати, чому так названо оповідання. Виконання таких завдань привертає увагу дітей на зв'язок між змістом тексту і заголовком. У них складаються початкові уявлення про смислову єдність і зв'язність тексту.

Здобуті знання про ознаки тексту розширюються під час колективного аналізу, відновлення, редагування текстів і складання розповідей дітей про те, що відбулося у їхньому житті. Учні починають усвідомлювати що всі речення у тексті, об'єднані темою і основною думкою, розташовані у певній послідовності. Пізнання цього найголовнішого закону побудови тексту допомагає їм оволодіти вміннями співвідносити зміст твору із заголовком, орієнтуватися у межах теми, помічати логічні пропуски у змісті висловлювань. Отже, відомості з теорії монологічного мовлення застосовуються у процесі колективного виховання прав, а не заучуються спеціально дітьми. Вони є орієнтиром у оволодінні вміннями послідовно, виразно розповідати про побачене, пережите. Під час створення власних розповідей учні переконуються, що для висловлювання думки часто буває недостатньо одного речення, особливо коли необхідно довести своє твердження, пояснити, підкріпити прикладами або розповісти про ряд подій чи намалювати картину, предмет. Для повноцінного спілкування необхідно навчитися об'єднувати у єдине смислове ціле групу речень, тобто будувати зв'язне висловлювання. Завдяки пізнанню суттєвих ознак монологічного мовлення (смислової єдності і зв'язності) для учнів стають зрозумілими способи усвідомлення теми і основної думки тексту.

Систематична робота над текстом служить основою для формування в учнів мовленнєвих умінь і навичок і дає спостерігати, аналізувати й узагальнювати різноманітні лексичні та граматичні явища в їх органічних взаємозв'язках. Зв'язні усні та письмові розповіді учні вчать будувати за сюжетними картинками, ілюстраціями в підручниках, за кадрами кінофільмів. Щоб сформувати в дітей певні елементарні рівні монологічного мовлення, програма пропонує проводити значну роботу над вмінням дітей розповідати за

картиною чи серією малюнків. Уміння дітей складати розповіді за серією картинок передбачає розвиток у молодшого школяра логічного компонента: уміння встановлювати причино-наслідкові зв'язки, які реально існують у житті. Навчання учнів роботі з серією картинок здійснюється в певній послідовності, а саме: знайти спільних героїв на картинках; знайти місце в якому відбуваються події; визначити час подій; назвати дії героїв; скласти розповідь;

Картина, малюнок чи серія малюнків – це ефективний засіб прищеплення культури зору, розвитку мислення і мовлення школярів. Зображуючи наочними, яскравими образами події, героїв, обстановку, художник будить спогади, уяву, спрямовує оформлення думки, дає план, спосіб викладу. Тому вчитель має можливість, аналізуючи картину, зосередити увагу дітей на тому, як слід добирати переконливі, вражаючі факти, деталі для втілення свого задуму. Навчаючи мистецтву сприймати картину, необхідно в першу чергу створити відповідний емоційний настрій, активізувати особистий життєвий досвід дітей, спогади про події, схожі на ті, що змальовуються художником. У процесі розвитку умінь виділяти найсуттєвіше у картині педагог одночасно прищеплює уміння читати її художні деталі, розуміти мову жестів, міміку героїв, кольорову своєрідність, динаміку малюнка. Навчаючи мистецтву бачити, учитель активізує уяву дітей, допомагає глибше проникнути у зображенні події, їх причинні зв'язки і залежності, проїнятися настроєм героїв, зрозуміти їх емоційний стан. Постановкою питань орієнтує учнів не тільки на точне і повне сприймання відображеного, а й спонукає логічно обгрунтовувати події, висловлювати свої припущення, здогадки.

Велике значення для розвитку зв'язного мовлення школярів, особливо останнього року у початковій школі, мають розповіді з їх життєвого досвіду. Вони дають можливість дітям привчатися до широкого мовленнєвого спілкування. В учнів розвиваються уміння використовувати свій чуттєвий досвід, передавати його у зв'язній розповіді; чітко, зрозуміло, образно висловлювати свої думки. Розповіді з досвіду спираються на сприйнятий, осмислений і збережений у пам'яті матеріал. Це розповіді про ті події, свідками або учасниками яких були самі діти.

Розповіді з досвіду характеризуються тим, що дитина добре знає те, про що говорить. Складність полягає в тому, що в процесі розповідання у дітей виникають нові асоціативні зв'язки, коли один образ викликає інший. Ця обставина порушує логіку й послідовність викладу, заважає зв'язному розповіданню. Виникають ситуативні елементи в мовленні. Уміння розповідати про враження з досвіду набуваються значною мірою у практиці повсякденного спілкування дитини з навколишніми, але головним чином у процесі навчання, тобто на заняттях. Основою для цього виду розповіді є змістовне, різноманітне повсякденне життя дітей: спостереження, екскурсії, прогулянки, свята, ігри, конкурси, цікаві події.

Після ознайомлення учнів із структурними та змістовими особливостями текстів-розповідей ми визначили такі їх основні ознаки:

- у розповіді завжди йдеться про якийсь епізод чи випадок з життя;

– до такого тексту можна поставити узагальнені запитання де і коли відбуваються події? Як вони відбуваються? Про кого розповідається? Що він робить? Що сталося? Чим закінчилася подія?

– до тексту-розповіді можна намалювати декілька малюнків;

– текст-розповідь може бути оформлений у вигляді оповідання чи казки.

Отже, текст-розповідь має таку структуру: початок дії – розвиток дії – завершення дії. Він має на меті повідомити співрозмовникові, про що йде мова, з чого все почалося, що і як відбувалося і чим все закінчилося. Тому у його структурі можна виділити такі елементи:

1. Вступ. Він містить відомості про дійову особу, про обставини, за яких відбувається описувана подія.

2. Основна частина. У ній розповідається про перебіг подій, їх послідовність. Тут йдеться про найважливіші моменти подій.

3. Заключна частина. Тут повідомляється про результат розвитку події, її завершення, робиться висновок або дається оцінка події.

Для того, щоб в учнів виробити навичку будувати твори розповідного характеру, виготовляємо разом з ними і розміщуємо на видному місці пам'ятку «Текст- розповідь»:

1. Мета тексту – розповісти про події та їх завершення.

2. Розповідь відповідає на запитання що сталося?

3. Події відбуваються послідовно, одна за одною.

4. Розповідь складається з таких частин:

а) вступ, в якому вказується, де і коли відбувається подія;

б) основної частини, де йдеться про розвиток події:

– розповідь про діючу особу;

– зміст та послідовність подій;

– виділяється найбільш напружений і важливий момент у розвитку подій;

в) кінцівки, в якій завершується розповідь, робиться висновок, дається оцінка зображених подій, явищ, вчинків.

Спостереження за мовленнєвою практикою учнів 4 класу показали, що завдяки запропонованій методиці вони добре усвідомили структурні і смислові особливості тексту-розповіді і зуміли на практиці продемонструвати вміння складати твори цього важливого і досить поширеного в шкільній та соціальній практиці функціонально-смислового типу мовлення. Такий підхід позитивно вплинув на формування у них навичок усного і писемного мовлення, послужив забезпеченню вміння користуватися мовою як засобом спілкування, пізнання та впливу, сприяв формуванню мовної особистості молодшого школяра відповідно до сучасних вимог.